

สุนทรียศาสตร์ : มุมมองความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท
 AESTHETIC LANGUAGE : A PERSPECTIVE ON AESTHETICS IN THAI
 THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

พระมหามงคลกานต์ ฐิตธมฺโม

PhramahaMongkholkhan Thitadhammo

พระครูภาวนาวัดนันทจิต วิ.

Phra Khru Phawana Watthanabandit Wi.

พระสุชีศม สีสเตชบุตติโย

Phra Sukhisom Silatechaputtiyo

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail : mongkholkhan1977@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 1 ตุลาคม 2568

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 18 พฤศจิกายน 2568

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 19 พฤศจิกายน 2568

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา สุนทรียศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับความงามที่อยู่ในแนวทางพระพุทธศาสนามี 2 ด้านคือ 1) ความงามทางโลก (โลกียะ) ซึ่งจัดเป็นความงามทางวัตถุ พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นผลของการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างคุณภาพ หรือคุณสมบัติของวัตถุกับกิเลส คือ ความพอใจ หรือความยินดีในร้าย ซึ่งเป็นอารมณ์ที่เกิดการปรุงแต่งตามแต่จริตของแต่ละคน จึงเป็นความรู้สึกเกี่ยวกับความงามของวัตถุที่รับรู้ และอารมณ์ที่เข้ามากระทบแตกต่างกันไป ตามอำนาจและอิทธิพลของกิเลสของแต่ละคน ฉะนั้น ความงามในทางโลก หรือความงามทางวัตถุ 2) ความงามที่เป็นลักษณะของธรรม (โลกุตระ) หรือความจริงอันเป็นผลจากคุณภาพ หรือคุณสมบัติของธรรมะ ซึ่งปรากฏต่อการรับรู้ของมนุษย์ผู้มีญาณ หรือแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ผู้ทรงศีลทรงธรรม ทำให้ผู้คนทั่วไปรับรู้ และเห็นได้ว่าเป็นผู้มี ความงามของธรรม จัดได้ว่าเป็นวัตถุวิสัย เนื่องจากเป็นความงามซึ่งเป็นคุณสมบัติเชิงวัตถุวิสัยของธรรมอันปรากฏ ปรากฏการณ์ความงามของธรรมจึงเป็นสิ่งสากลทุกคนที่รู้ หรือสัมผัสได้ย่อมมีความเข้าใจที่ตรงกัน และความงามของธรรมะก็ยังคงเป็นเช่นนั้น เกณฑ์การตรวจสอบพุทธศิลป์ในกระบวนการทางสุนทรียศาสตร์ ตามหลักการอยู่โดยมีหลักอภิปไตย 3 ประการ ได้แก่ 1) อัตตารอภิปไตย (ถือว่าตนเป็นใหญ่) 2) โลกอรอภิปไตย (ถือว่าสังคมเป็นใหญ่) และธรรมารอภิปไตย (ถือว่าความถูกต้องเป็นใหญ่)

คำสำคัญ สุนทรียศาสตร์, โลกียะ, โลกุตระ

Abstract

Aesthetics in Buddhism regarding beauty in the Buddhist way has two aspects: 1) Worldly beauty (lokiya), which is considered material beauty, is considered by Buddhism

to be the result of the interaction between the qualities or characteristics of objects and defilements, namely: Satisfaction or happiness or displeasure, which are emotions that are conditioned by each person's temperament, is therefore a feeling regarding the beauty of the perceived object and the emotions that affect it that differ according to the power and influence of each person's defilements. Therefore, worldly beauty or material beauty. 2) The beauty that is a characteristic of Dhamma (Supramundane) or the truth that is a result of the quality or characteristics of Dhamma that appear to the perception of people with wisdom. Or express it through the behavior of a moral person, making the general public aware and it can be seen that he is a person with the beauty of nature, which can be classified as objective because it is beauty which is an objective quality of nature that appears. The phenomenon of the beauty of nature is therefore universal. Everyone who knows or experiences it will have the same understanding, and the beauty of nature remains that way. The criteria for examining Buddhist art in the aesthetic process are based on the principle of three sovereign principles. These include: 1) Attadipatayya (believing oneself to be the greatest), 2) Lokadhipayya (believing society to be the greatest), and Dharmadhipayya (believing that what is right is the greatest).

Keywords: aesthetics, worldly, transcendental

บทนำ

สุนทรียศาสตร์เป็นวิชาที่ว่าด้วยความสวยงาม (ปานทิพย์ ศุภนคร : 2540 225) ความไพเราะหรือพวกศิลป์ต่าง ๆ (พิน ดอกบัว : 2544 12) ซึ่งก็เป็นประเด็นที่ทำการถกเถียงกันมาโดยตลอด โดยเฉพาะเรื่องพุทธศิลป์ แต่ก็อยู่ในขอบเขตสุนทรียศาสตร์ ซึ่งเป็นสาขาวิชาหนึ่งของปรัชญาได้ให้ความหมายว่า คือ สาขาวิชาที่ว่าด้วยความงามทั้งในศิลปะและในธรรมชาติ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) : 2552 125) ที่มีลักษณะอันเกิดจากสุนทรียจินตนาการมุ่งเน้นด้านอารมณ์และความรู้สึก มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ อีกทั้งยังเชื่อมโยงไปถึงหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นการงามแบบภววิสัยที่ถูกถ่ายทอดผ่านความงามของวรรณกรรมและศิลปะในมิติและมุมมองแบบต่าง ๆ เพื่อสร้างสรรค์ความดีงามให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์เกิดเป็นความงามในมิติทางธรรม คือ หัวใจสำคัญของสุนทรียศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาหรือที่เรียกว่า พุทธสุนทรียศาสตร์ (พระมหารังสันต์ กิตติปญฺโญ (ใจหาญ): 2553 ; 176), ซึ่งชี้ให้เห็นว่า คุณค่าของพุทธสุนทรียศาสตร์เป็นศิลปะที่มีความงดงาม และมีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนเพียงไร นอกจากนี้ชี้ให้เห็นถึงการประยุกต์ตามหลักพระพุทธศาสนาในการมองและสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดคุณประโยชน์

สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเป็นการผสมผสานระหว่างศีลธรรมกับศิลปะ โดยพุทธปรัชญานั้นได้มองศิลปะเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของศีลธรรมซึ่งศีลธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนนั้นล้วนมีความงามทั้งในเบื้องต้น ทามกลาง และที่สุด อีกทั้งสุนทรียศาสตร์สำหรับบุุคคลทั่วไปแล้วพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อศีลธรรมและความดีงามตามทรรศนะทางพุทธปรัชญาและไม่เป็นไปเพื่อความลุ่มหลงมัวเมา ส่วนความงามในทางธรรมนั้นหมายเอาความดีงามในความสงบอันเกิดจากการปฏิบัติธรรม ความเยือกเย็น ความสุขุมอันประกอบไปด้วยสัมมาสตินั่นเองซึ่งมีพระนิพพานเป็นความงามสูงสุด (พระครูสิทธิ

ธรรมาภรณ์ และคณะวารสาร มจร พุทธศาสนปริทรรศน์, ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม – เมษายน, 2566): 117)

บทความนี้จะกล่าวถึงสุนทรียศาสตร์และมุมมองความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท ด้วยการตัดสินความงามในพุทธปรัชญาทั้งด้านโลกและด้านธรรม เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในพุทธสุนทรียศาสตร์มากในการตอบโจทย์พุทธสุนทรียศาสตร์ต่อผู้สนใจต่อไป

ความงามและสุนทรียศาสตร์ตามแนวคิดพุทธศาสนาเถรวาท

ความหมายของความงาม คำว่า “ความงาม” มีปรากฏท้าวอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ตรงกับคำภาษาบาลี ได้แก่คำว่า กลยณ หมายถึง ความดีงาม, โสภณ หมายถึง ความงดงาม, ผ่องใส, สุภ หมายถึง ความสวยงาม, สุนทรีย หมายถึง ความงาม อีกประการหนึ่ง คำว่า “งาม” ตามหลักไวยากรณ์ในคัมภีร์เถรวาทน่าสนใจมาก เพราะหากพิจารณาการใช้คำว่า “งาม” ที่เป็นทั้งคำนาม และคำกริยา (กิริติ บุญเจือ 2522 ; 165) สุนทรียศาสตร์จึงเป็นการศึกษาและตัดสินในเรื่องคุณค่าของความงาม สุนทรียศาสตร์ยังเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งของสาขาปรัชญา นอกจากนี้ สุนทรียศาสตร์ หรือสุนทรียะมีความเกี่ยวข้องกับการรับรู้ซึ่งการรับรู้จะมีอยู่ในรูปแบบที่ตั้งใจรับรู้และไม่ได้ตั้งใจรับรู้โดยเป็นการรับรู้ทางประสาทสัมผัส อีกทั้งประสบการณ์ในการรับรู้ทางสุนทรียะจะมีได้ทั้งในแบบรับรู้ตัว ไม่รู้ตัว โดยตั้งใจ และไม่ได้ตั้งใจ ซึ่งคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ หรือคุณค่าของความงาม สามารถรับรู้ได้ทั้งภายนอก และภายใน กล่าวคือ การรับรู้คุณค่าภายนอกเป็นการสนใจเฉพาะคุณค่าของรูปลักษณะภายนอกของสิ่งนั้น ๆ ไม่ได้สนใจในรายละเอียดภายใน ส่วนคุณค่าภายในคือ การรับรู้และสนใจในสิ่งต่าง ๆ ที่มีคุณค่าและมีรายละเอียดที่แฝงอยู่ภายในของสิ่งนั้น ๆ (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2556 122)

สุนทรียศาสตร์ตามแนวคิดพุทธศาสนาเถรวาท โสภณ สายใจ ได้อธิบายว่า “สุนทรียศาสตร์เป็นการค้นหาความหมายของความงาม ความพึงพอใจทางสุนทรียะ หลักแห่งรสนิยม ความสุขของบุคคลที่มีต่อวิจิตรศิลป์ ธรรมชาติของความงาม ลักษณะของวัตถุวิสัยและจิตวิสัยของความงาม แรงกระตุ้นให้เกิดการสร้างสรรคสิ่งที่มี ความงาม กระบวนการสร้างงานศิลปะและมาตรการในการประเมินค่า การตัดสินงานศิลปะ” (โสภณ สายใจ, 2549, 2). ในทางพระพุทธศาสนาจะกลมกลืนไปกับหลักธรรมคำสอน ประเพณี วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตของชนชาวพุทธ กล่าวได้ว่า พุทธสุนทรียะ หรือความงามในรูปแบบพระพุทธศาสนาเป็นความงามที่ครอบคลุมทั้งทางธรรม และทางโลก การเข้าถึงความงามทางธรรมต้องเข้าใจในความรู้ทางธรรมเป็นพื้นฐาน เพราะความรู้ทางธรรมช่วยในการเพิ่มปัญญา และสติในการคิดวิเคราะห์แยกแยะสิ่งต่าง ๆ อีกทั้ง ความรู้ทางธรรมช่วยให้เข้าถึงความงามที่เป็นแก่นแท้ซึ่งให้เห็นว่าหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ปุถุชน บุคคลธรรมดาทั่วไปสามารถใช้ชีวิตและดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องดีงาม ความงามจากการดำเนินชีวิตที่ดีงามตามแนวพุทธ เกิดขึ้นได้จากการให้ทานรักษาศีล เจริญภาวนา (โสภณ สายใจ, 2549, 2)

ความงามที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก คำสอนของพระพุทธศาสนาในเรื่องของไตรลักษณ์ อันได้แก่ 1) อนิจจา (ความไม่เที่ยง) 2) ทุกข์ (ความเป็นทุกข์) และ 3) อนตตา (ความไม่มีตัวตน) รวมทั้งคำสอนในเรื่องของการไม่ยึดมั่น ถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ด้วยเพราะสรรพสิ่งมีความแปรเปลี่ยนไป ไม่เที่ยงแท้ตามกฎแห่งไตรลักษณ์ แนวคิดเรื่องความงามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา มีแง่มุมที่หลากหลายเช่นเดียวกัน

อันดับแรกพึงทราบว่า คำว่า “ความงาม” (ขุ.อิติ.อ. (ไทย) 25/84/449) ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทยนั้น ตรงกับคำในภาษาบาลีหลายคำ เช่น

“กัลยาณะ หมายถึง งาม ดี” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2548 : 78). เช่นในคำว่า “ธรรมอันงาม (กัลยาณธมโม)” “ศีลอันงาม (กัลยาณศีล)” เป็นต้น

“โสภณะ” (อง.จตุกก. (ไทย) 21/7/12). หมายถึง งดงาม ผ่องใส เช่นในคำว่า “กองทรายอันงาม (บุพินิสโภณ)” “หญิงอันงามน่าชมน่าชอบใจ (อิตถ์ โสภณ ทสสนีย สรุจิริ)” “ผู้ยังหมูให้งาม” (สงฆโสภ โณ)” “จุมุกงาม” (นาสา โสภณา)” เป็นต้น

“สุภา” หมายถึง ความสวยงาม” (ขุ.อิติ. (ไทย) 26/72/567). ทั้งแสดงความงามของบุคคล เช่น ในคำว่า “ธิดานายช่างสวยงาม (สุภ กุมารอิตร)” หรือแสดงความงามของสถานที่ เช่นในคำว่า “วิมานสวยงาม (สุภวิมาน)” หรือแสดงความงามของสัตว์ เช่นในคำว่า “ช้างตัวงาม (สุภ นาโค)” หรือแสดงความงามของสิ่งของ เช่นในคำว่า “แก้วมณีอันงาม (สุภ มณี)” เป็นต้น

“กัลยาณะ” หรือ “กัลยาณี” (ส.นิ. (ไทย) 16/169/275). หมายถึง งาม หรือแสดงความงามของผู้หญิง เช่นในคำว่า “นางชนบทกัลยาณี (ชนบทกัลยาณี)” “เบญจกัลยาณี (เบญจกัลยาณี)” หรือแสดงความงามของ ธรรม เช่นในคำว่า “ธรรมอันดี (กัลยาณธมโม)” (ขุ.อป. (ไทย) 33/165/25). เป็นต้น

“อภีรูปะ” หมายถึง รูปงาม งดงาม น่าดู สวย เช่นในคำว่า “มีรูปงาม (อภีรูป)” (วิ.ม. (ไทย) 2/547/623). “กุณินันดงาม (กุณิก อภีรูป)” “ดอกไม้ทองคำงาม (สุวรรณมาลา อภีรูป)” เป็นต้น

“อภิกันตะ” หมายถึง งาม ดี เช่นในคำว่า “ความรู้เห็นที่แท้จริง (อภิกันตะ ญาณทสสน)” “มีผิวพรรณงดงาม (อภิกันตะ วรรณ)” (ที.ม. (ไทย) 10/340/267). เป็นต้น

ความงามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปฏิกนั้นมียุ่่มากที่เป็นความงามทางโลก คือความงามประเภทที่ว่าด้วยสัมผัสภายนอก มีพระสูตรอยู่มากที่ยกความงามแบบนี้มาแสดงก่อน แล้วในส่วนท้ายของพระสูตรมักตำหนิและทรงสอนเรื่องของการมีให้ยึดติดอยู่เสมอ ซึ่งดูแล้วอาจจะขัดแย้งเพราะชื่นชมในเบื้องต้น แต่ตำหนิในบั้นปลาย ทว่าหากมองให้ลึกจะพบว่า นั้นอาจจะไม่ใช่ข้อขัดแย้งแต่ เป็นการกล่าวที่ต่างวาระ คือ ความงามในเบื้องต้นมักมีโทษในสภาวะขั้นต่อมา ในการเทศนาธรรมของพระพุทธเจ้า พระองค์มักจะกล่าวความงามในทิศทาง ที่เป็นสภาวะบวกในเบื้องต้นเสมอ คือพระองค์จะทรงกล่าวสรรเสริญในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เป็นเลิศของบุคคล สัตว์ สิ่งของ สถานที่ที่ทั้งปวง แล้วจะกล่าว เหตุที่มาของความงามที่ได้มา และในส่วนท้ายของบทเทศนาจักกล่าวโทษ ที่ให้ผลเป็นลบเสมอ แต่ถ้าหากผู้ใดที่ไม่เคยศึกษาเกี่ยวกับพุทธปรัชญานั้นแล้ว ย่อมมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนออกไป และอาจจะให้ความเห็นที่ว่าพระพุทธ องค์สอนขัดแย้งในพระองค์เอง แต่หากจะพิจารณาให้ลึกแล้วต้องอาศัยธรรมชั้นสูงของพุทธศาสนาที่ เรียกว่าอิทธิธรรมมาเป็นเครื่องมือเข้าถึง เนื่องด้วย ระดับความงามของพระพุทธศาสนายู่ในสัจจะ 2 ระดับคือ สมมติสัจจะและ และ ปรมัตถสัจจะ

สมมติสัจจะ หมายถึง ความจริงที่ว่าด้วยการบัญญัติของมนุษย์ เพื่อที่จะ ใช้เป็นเครื่องมือ หรือ เป็นสื่อเรียกสิ่งต่างให้เข้าใจตรงกัน เช่น ภาษา เป็นต้น ในความเป็นจริงความจริงประเภทนี้ไม่มีความจริง ที่อยู่ในตัว แต่ขึ้นอยู่กับกรตกลงร่วมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ปรมัตถสัจจะ หมายถึง ความจริงสูงสุดของสรรพสิ่ง เป็นสภาวะที่ กำหนดเองไม่ได้เป็นอยู่อย่าง นั้นเปลี่ยนแปลงไม่ได้เมื่อเข้าใจความเป็นจริงตามที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้แล้วนั้นจึงสามารถเข้าใจ ความงามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาได้ไม่ยาก และสามารถแยก ความงามเป็นสองระดับเช่นเดียวกับ สัจจะ คือพระพุทธศาสนากล่าวถึง ความงามไว้ 2 ด้าน คือ 1. ความงามทางโลก และ 2. ความงามทาง ธรรม (พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตโต) 2529 : 56).

1. ความงามทางโลก ในคำสอนของพระพุทธศาสนา มิได้กล่าวถึงเฉพาะความงามของธรรม เท่านั้น ยังได้กล่าวถึงความงามของคนและวัตถุสิ่งของ รวมไปถึงความงามของธรรมชาติด้วย ในอรรถกถา

ขุททกนิกาย ปรมัตถที่ปนี อติวุตตกอภิสัทธา ได้กล่าวถึงความงามของหญิงไว้ว่า หญิงงามที่ได้ ชื่อว่า ชนบทกัลยาณี เพราะงามเยียมปราศจากโทษแห่งร่างกาย 6 ประการ คือ ไม่สูงเกินไป, ไม่ต่ำเกินไป, ไม่ผอมเกินไป, ไม่อ้วนเกินไป, ไม่ดำเกินไป, ไม่ขาวเกินไป, ยิ่งกว่าผิวมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวเทวดา และประกอบด้วยความงาม 5 ประการ คือ ผิวงาม, เนื้องาม, เอ็นงาม, กระดูกงาม, วัยงาม (ขุ.อติ.อ. (ไทย) 44/290).ในอรรถกถาธรรมบท มีกล่าวถึงความงามของหญิงไว้คล้ายกัน 5 อย่าง คือ ผม งาม, เนื้องาม, กระดูกงาม, ผิวงาม, วัยงาม (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 41/77)นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังกล่าวถึงความงามของ สรีระร่างกายของมนุษย์ว่า เป็นผลของบุญในลักษณะต่างๆ ไว้ว่า “ความมีผิวงาม เสีย เพราะ ทรวดทรง ดี รูปร่างสวย ความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ ได้ด้วยบุญนิธิ” (ขุ.ขุ. (ไทย) 25/9/12)

ในด้านธรรมชาติ ทั้งที่เป็นสัตว์และธรรมชาติแวดล้อม พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความ งามของ สิ่งเหล่านี้ไว้ด้วยเช่นกัน แม้จะมีไม่มากนัก แต่ก็มีพอที่จะทำให้เห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามองสิ่งเหล่านี้ ในแง่ของความงามอย่างไรบ้าง ในปฐมอัสสสุตร กล่าวถึงม้า กระจอก 3 ประเภทเทียบกับคน 3 ประเภทว่า “ม้ากระจอกบางตัว ฝีเท้าดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม บางตัวฝีเท้าก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงไม่งาม แต่ บางตัวฝีเท้าก็ดี สีงาม ทรวดทรง ก็งาม คนกระจอกบางคนมีเขาวนดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงก็ไม่งาม บางคนมีเขาวนดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม บางคนเขาวนก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม” (อญ.ติก. (ไทย) 20/580/370).ในอรรถกถาธรรมบทกล่าวถึง ช้างว่า “ช้างมงคลวิ่งไม่งามเดินไปด้วยลีลาของช้างจึงงาม” (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 41/80)

ในด้านธรรมชาติแวดล้อมโดยเฉพาะคือป่า ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า นับแต่เริ่มต้น จนจบ พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงความงามของป่าไว้ด้วยเช่นกันเช่น ในมหาโคสิงคสาสสุตร พระพุทธองค์ ตรัสถึงความงามของป่าโคสิงคสาละ ใจความว่า ป่าโคสิงคสาละนี้ พึงงาม ด้วยภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย (ม.ม. (ไทย) 12/382/409).

จากพระพุทธพจน์ และอรรถกถาเกี่ยวกับความงาม เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดในตอนต้น แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนากล่าวถึงความงามใน 2 มิติ คือ ความงามในมิติทางโลก และ ความงามในมิติทางธรรม โดยที่ความงามใน 2 มิตินี้ มีความหมาย และวัตถุประสงค์แตกต่างกัน ความงามในมิติทางธรรม ตามพระพุทธพจน์ที่ได้กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาถือว่า “ความงาม” เป็นลักษณะสำคัญของ ธรรม หรือความจริงแต่คำว่า “งาม” ในความหมายทางธรรมนั้นต่างจากความหมายในทางโลก หรือที่ ชาวโลกเข้าใจกันกล่าวคือ “ความงาม” ของธรรมนั้นไม่ใช่ลักษณะทางอารมณ์ หรือความรู้สึกเช่นสวย ไม่สวย แต่หมายถึง ลักษณะทาง “คุณค่า” คืออนุเคราะห์ประโยชน์ เกื้อกูลสุข ที่ธรรมให้แก่มนุษย์คุณค่าทั้ง 4 ลักษณะนี้

บางครั้ง พระพุทธองค์ก็ตรัสรวมด้วยคำว่า “ประโยชน์” คำเดียว ดังพระพุทธพจน์ใน อภยราช กุมารสูตร ใจความว่า “วาจาที่จริง มีประโยชน์ เป็นที่ชอบใจ หรือไม่ชอบใจของคน ทรง รู้เวลาที่จะตรัส” (ม.ม. (ไทย) 13/94/91).ซึ่งมีความหมายว่า สิ่งที่ทรงสอนนั้น ทรงเน้นที่จริงและมีประโยชน์ โดยไม่ทรง ถือเอาความรู้สึกของคน คือความชอบหรือไม่ชอบเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมด้วย และคำว่า “ประโยชน์” ในพระพุทธศาสนา หมายถึงประโยชน์ 3 คือ ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ ปัจจุบันได้แก่ ประโยชน์ทางวัตถุ สัมปรายิกัตถประโยชน์ภายในภาคหน้า ได้แก่ ประโยชน์ทาง จิตใจ หรือศีลธรรม คุณธรรม และปรมัตถประโยชน์สูงสุด ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสจนถึง นิพพาน ความหมายโดยรวมของคำว่า “ประโยชน์” ในพระพุทธศาสนา คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ของชีวิตที่เรียกว่า “วิมุตติ” นับแต่ การหลุดพ้นจากทุกข์ของชีวิตชั้นหยาบ ๆ ไปจนถึงหลุดพ้น จากทุกข์ของชีวิตชั้นละเอียด คือกิเลส ฉะนั้น ในบางครั้ง พระพุทธองค์ตรัสถึงลักษณะเชิง คุณค่าของพระพุทธศาสนา หรือธรรมะแบบรวบยอดว่า

“ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือวิมุตติรส” (อง.อภฎฐ. (ไทย) 23/109/205). “รส” จึงเป็นอีกคำหนึ่ง ที่ใช้หมายถึงลักษณะเชิงคุณค่าในพระพุทธศาสนา และมีความหมายใน ลักษณะเดียวกันกับคำว่า “กัลยาณะ” ที่แปลว่าความงาม สรุปได้ว่า คำที่พระพุทธศาสนาใช้บ่ง บอกถึงลักษณะเชิงคุณค่าของธรรม หรือความจริง ในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ความงาม” (กัลยาณะ) นั้น คือคำว่า อนุกัมปะ (อนุเคราะห์) อัตถะ (ประโยชน์) หิตะ (เกื้อกูล) สุขะ (ความสุข) วิมุตติ(ความหลุดพ้น) รสชะ (รส) และคำว่า “รส” นั้นบางครั้งก็ใช้อย่างครบชุด หรือทุกระดับ ของธรรมในพระพุทธศาสนา คือ อตถรส อัมมรส วิมุตติรส (อง.เอก. (ไทย) 20/205/48).โดยอัตถรส หมายถึงผลของการ ปฏิบัติธรรม อัมมรส หมายถึงมรรคหรือวิธีการปฏิบัติธรรม วิมุตติรสหมายถึงผลขั้นสูงสุด หรือ รวบยอด ความงามทางโลกแบ่งแยกย่อย ดังนี้

1) ความงามของมนุษย์ทั้งในแง่สรีระร่างกายและกิริยาท่าทาง เช่น กรณีพระวรกายของพระพุทธเจ้า ปรากฏคำบรรยายโดยเสลพรหมณ์ว่ามีความงดงาม เพราะตรงตามมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ (ขุ.ขุท. (ไทย) 25/376/395-397). กรณีพระอัสสชิเดินบิณฑบาตด้วยกิริยาท่าทางอันงดงามจนทำให้พระสารีบุตรในสมัยที่ยังเป็นปริพาชกเกิดความศรัทธาเลื่อมใส (วินย.ม. (ไทย) 4/64/56-57).กรณีนางสิริมา หญิงงามเมืองแห่งกรุงราชคฤห์ ผู้ซึ่งความงดงามของนางมีอำนาจถึงกับทำให้ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งหลงรักได้ในทันทีเมื่อแรกพบ (ขุ.ธ.อ.[มกฏ] 42/123-128).และกรณีการบรรยายความงามของสตรีโดยทั่ว ๆ ไปในสมัยนั้น ด้วยคำว่า “นางงามในชนบท” หรือ “ชนบทกัลยาณี” (ส.ม. (ไทย) 19/764/186) ซึ่งอรรถกถาจารย์ได้นำไปอธิบายขยายความเพิ่มเติมไว้ว่า หมายถึงสตรีผู้มีลักษณะ 5 ประการ ที่เรียกว่า “เบญจกัลยาณี” (ส.ม.อ.[มกฏ] 30/440).เป็นต้น

2) ความงามของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและสรรพสัตว์ เช่น กรณีพระพุทธเจ้าทรงบรรยายถึงความงามของสภาพแวดล้อมในตำบลอรุเวลาเสนานิคมว่าเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร (ม.มู. (ไทย) 12/319/225-226).กรณีการพรรณนาความงดงามของป่าเขาและสรรพสัตว์ไว้อย่างวิจิตรพิสดารในมหากัสสปเถรคาถา (ขุ.เถร. (ไทย) 26/398/354-357) ตาลปฎุเถรคาถา (ขุ.เถร. (ไทย) 26/399/358-364).และเวสสันดรชาดก (ขุ.ชา. (ไทย) 28/1045-1269/248-318).เป็นต้น

3) ความงามของสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น มีทั้งที่พุทธศาสนากล่าวถึงในเชิงบวก (ยกย่องชื่นชม) เช่น กรณีพระพุทธเจ้าตรัสชื่นชมผลงานศิลปะ การขับร้องบทเพลงประกอบการบรรเลงพิณของปัญญาสิขคนธรรพ (ที.ม. (ไทย) 10/247-250/235-239). กรณีพระพุทธเจ้าประทานดอกปทุมทองอันงดงามแก่ภิกษุผู้เป็นบุตรนายช่างทองเพื่อใช้เป็นเครื่องมือเจริญกรรมฐาน (ขุ.ธ.อ.[มกฏ] 43/98-101).กรณีการบรรลุดุธรรมของพระติสสะเถระจากการได้ยินบทเพลงขับร้องโดยหญิงชาวบ้าน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2517 187).และที่พุทธศาสนากล่าวถึงในเชิงลบ (ตำหนิหรือเพ่งโทษ) เช่น กรณีทรงบัญญัติห้ามการขับร้องบรรเลงดนตรีหรือการเล่นต่าง ๆ ในศีล 8 และศีล 10 (อง.สตุตค. (ไทย) 23/131/224-226).เป็นต้น

4) ความงามอันเป็นทิพย์ เช่น ความงามแห่งวิมานหรือสถานที่อยู่ของเหล่าเทวดา ซึ่งมีการพรรณนาไว้อย่างวิจิตรพิสดารในเนมิราชชาดก (ขุ.ชา. (ไทย) 28/571-595 /143-148).หรือในคัมภีร์วิมานวัตถุ (ขุ.วิ. (ไทย) 26/1-85/1-121).เป็นต้น

2. ความงามทางธรรม ในคำสอนของพระพุทธศาสนา เริ่มต้นด้วยสิ่งทีงามคือธรรมะ ดังพระพุทธ-พจน์ที่ว่า “พระสุคตทรงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง” (ส.สพ. (ไทย) 18/210/124). พระพุทธพจน์เช่นนี้ ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอในพระสูตรต่างๆ ในพระไตรปิฎก ในคัมภีร์ปรมัตถโคตติกา อรรถกถาสุตตนิบาต ขุททกนิกาย ได้ขยายความของคำว่า งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุดไว้อย่างพิสดารว่า

นัยที่ 1 งามในเบื้องต้นด้วยบทที่ 1 ของธรรมงามในท่ามกลาง ด้วยบทที่ 2 ของธรรมงามในที่สุด ด้วยบทสุดท้ายของธรรม

นัยที่ 2 งามในเบื้องต้น ด้วยนิทาน งามในที่สุด ด้วยบทสรุป งามในท่ามกลาง ด้วยบทที่เหลือ

นัยที่ 3 งามในเบื้องต้น ด้วยศีล และสมาธิ งามในท่ามกลาง ด้วยสมณะ วิปัสสนา มรรค และผล งามในที่สุด ด้วยนิพพาน

นัยที่ 4 งามในเบื้องต้น เพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า งามในท่ามกลาง เพราะพระธรรมเป็นธรรมที่ดี งามในที่สุด ด้วยการปฏิบัติชอบของพระสงฆ์

นัยที่ 5 งามในเบื้องต้น เพราะการตรัสรู้ยิ่ง งามในท่ามกลาง เพราะการตรัสรู้ของพระปัจเจกพระพุทธเจ้า งามในที่สุด ด้วยการตรัสรู้ของพระสาวกนัยที่ 6 งามในเบื้องต้น เพราะการฟังธรรม งามในท่ามกลาง เพราะการปฏิบัติธรรม งามในที่สุด เพราะผลของการปฏิบัติธรรม

นัยที่ 6 งามในเบื้องต้น เพราะเป็นแดนเกิดแห่งที่ฟัง งามในท่ามกลาง เพราะบริสุทธิ์ด้วยประโยชน์ งามในที่สุดเพราะ บริสุทธิ์ด้วยกิจ

พระพุทธองค์ เมื่อจะทรงแสดงธรรมมากหรือน้อย ย่อมแสดงธรรมที่มีลักษณะงามดังกล่าวแล้ว (ป.โช.อ. (ไทย) 68/184). คัมภีร์ปรมัตถโคตติกา ดังกล่าวข้างต้น สรุปไว้ชัดเจนว่า อรรถาธิบายทั้ง 7 นัย ดังกล่าวนี้คือ ความงามของธรรม หรือความงามของความจริงในลักษณะต่างๆ ในสุดตสุตรได้กล่าวถึงความงามของธรรม ซึ่งเรียกว่าสุคตวินัยว่า “เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนมากเพื่อความสุขของคนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” (อง.จตุกก. อ.(ไทย) 34/101)

อรรถกถา ติกนิบาตร อังคุตตรนิกาย ได้ขยายความของคำว่างามในเบื้องต้น เป็นต้นว่า “ทรงแสดงทำให้งาม คือดี ได้แก่ ไม่ให้มีโทษ ทั้งในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในที่สุด” (มโน. ปุ.อ. (ไทย) 2/187). และในคัมภีร์เดียวกันนี้ ได้อธิบายว่า ศีล สมาธิ และวิปัสสนา ชื่อว่า เป็นเบื้องต้น เพราะศีลที่บริสุทธิ์ดี และทวิภูติที่ตรง เป็นเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลาย อริยมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทา เชื่อว่าเป็นท่ามกลาง ผลและนิพพาน ชื่อว่าเป็นที่สุด กล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงศีลในเบื้องต้น ทรงแสดงมรรคในท่ามกลาง ทรงแสดงนิพพานในที่สุด (อง.เอกก.อ.(ไทย) 34/311). พระพุทธพจน์และคำอธิบายในอรรถกถาทั้งหมดทั้งกล่าวมา สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาถือว่า ธรรมหรือความจริงนั้นมีลักษณะคืองามและความงามของธรรมนั้นมองหรือกล่าวได้ในหลายมิติ และหลายระดับกล่าวคือในมิติแห่งเนื้อหา ก็งามด้วยหลักธรรมคำสอนเช่น เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา สมณะวิปัสสนา มรรค ผล นิพพานที่บริสุทธิ์ บริบูรณ์ คือถูกต้อง ครบถ้วน ทั้งอรรถะ (ความหมาย) และพยัญชนะ (ข้อความ - ถ้อยคำ) ในมิติแห่งการปฏิบัติก็งามด้วยลำดับ หรือขั้นตอนของการปฏิบัติ คือเริ่มแต่ศีล การพัฒนาพฤติกรรมทางกายสมาธิ การพัฒนาพฤติกรรมทางจิต และปัญญาการพัฒนาศักยภาพทางปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาจากง่ายไปหายาก จากหยาบไปหาละเอียด จากภายนอกไปสู่ภายในตามลำดับ อย่างมีความสัมพันธ์กับทุกขั้นตอน ในมิติแห่งผลของการปฏิบัติ ก็งามด้วยผลในทุกขั้นตอน คือผลขั้นต้น ทำให้ข่มหรือระงับกิเลสได้ชั่วคราว ผลขั้นกลาง ได้รับความสุขจากความสงบอันเกิดจากสมณะและวิปัสสนา ผลขั้นสูงสุดคือ ความเป็นผู้คงที่อันเป็นผลจากการบรรลุนิพพาน มิติแห่งคุณค่าต่อชีวิต ก็งามในทุกด้าน คือด้านเป็นที่พึ่งของชีวิต ด้านให้ประโยชน์ต่อชีวิต ด้านชี้แนะหรือแสดงหนทางวิธีการอันถูกต้องบริบูรณ์แก่ชีวิต ซึ่งกล่าวโดยรวมก็คือ ให้ความอนุเคราะห์ (อนุกัมปะ) ให้ประโยชน์ (อัตตะ) ให้ความเกื้อกูล (หิตะ) ให้ความสุข (สุชะ) ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ ในมิติแห่งระดับธรรม ก็มีความงามเป็น 3 ระดับ คือ งามระดับต้น งามระดับกลาง งามระดับสูงสุด ซึ่งมีความหมายว่า งามเหมือนกันแต่มักน้อยต่างกัน หรือลดหลั่นกันไปตามลำดับกล่าว โดยสรุป

ได้ว่าพระพุทธศาสนาถือว่า ธรรม เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น เป็นสิ่งที่เป็นที่พึงให้ประโยชน์และให้หน้าที่ หรือให้วิธีการที่ถูกต้องบริบูรณ์แก่มนุษย์และเทวดา และจากที่พึงประโยชน์ และหน้าที่นี้เอง ที่ก่อให้เกิดผลดีแก่ผู้ปฏิบัติ คือข่มกิเลสได้ ก่อให้เกิดสุขและทำให้พ้นทุกข์ (คือนิพพาน) ในที่สุดและทุกลักษณะ หรือทุกข์ขั้นต้นของธรรมดังกล่าว ถือว่าเป็นความงามของธรรม ความงามของธรรมความนัยดังกล่าวมา จึงมิใช่งามเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่ง หรือตอนใดตอนหนึ่ง แต่งามครบถ้วนทุกส่วน หรือทั้งกระบวนการตั้งพระพุทธพจน์ที่ว่า งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุดหรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า งามทั้งในทางหลักการวิธีการและการปฏิบัติแต่ในบางครั้ง พระพุทธองค์ ก็ตรัสถึงความงามของธรรม โดยไม่แยกประเด็น คือตรัสในภาพรวมตั้งพระพุทธพจน์ ในที่สุดตรัสว่า “เมื่อพระสุคตก็ดี สุกตวินัย (คำสอนทั้งระบบของพระ-พุทธองค์) ก็ดี ยังประดิษฐานอยู่ในโลกนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนมาก เพื่อความสุขแก่คนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” (อง.จตุกก. (ไทย) 21/160/197). ในพระพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ ดูเหมือนจะทรงเน้นว่า คุณค่าของธรรมที่มีต่อชีวิต คือความอนุเคราะห์ ความมีประโยชน์ ความเกื้อกูล และความสุขนั้นแหละ คือความงามของธรรม และในบางพระสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงความงามของธรรม โดยทรงชี้ไปที่พฤติกรรมของคนที่แสดงออกมาให้ปรากฏ ดังพระพุทธองค์ตรัสใน นวกสูตร ที่ว่า “ภิกษุนวกะ (ใหม่) ก็ดี ภิกษุขมิมะ (ปานกลาง) ก็ดี ภิกษุเถระ (ผู้ใหญ่) ก็ดี หากเป็นผู้มีศีลมีธรรมอันแล้ว เรากล่าวความบริสุทธิ์ ความมีธรรมอันแล้วของภิกษุนั้น ว่าเป็นความมีศีลไม่สวयของภิกษุ เหมือนผ้าเปลือกไม้ที่มีสีไม่สวย ฉะนั้นนั้นแหละ ภิกษุนวกะก็ดี ภิกษุขมิมะ ก็ดีภิกษุเถระก็ดี ถ้าเป็นผู้มีศีลมีธรรมอันดี เรากล่าวความมีศีล มีธรรมอันดีของภิกษุนั้นว่าเป็นความมีศีลสวยของภิกษุ เหมือนผ้ากาสีที่มีสีสวยฉะนั้น” (อง. ติก. (ไทย) 20/539/318-9)

ตามนัยของพระพุทธพจน์ข้างต้นนี้ ดูเหมือนจะทรงแสดงความงามของธรรม โดยทรงชี้ไปที่คุณภาพของธรรม ที่แสดงออกทางพฤติกรรมของคน คือภิกษุโดยทรงเปรียบเทียบกับความงาม หรือไม่งามของผ้าเปลือกไม้กับผ้ากาสี สรุปลงเป็น 3 ระดับ (เอกมัตต์ แก้วทองสอน, 2554 79) ดังนี้

1) ความงามทางพฤติกรรม คือ การกระทำทางกายและวาจา ที่เรียบร้อย สะอาด ถูกต้อง (กายสุจริต วาจาสุจริต) เป็นความงามอันจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วย “ศีล” ทั้งระดับเบื้องต้นที่สุดคือ ศีล 5 สำหรับชาวบ้านทั่วไป ดังมีพุทธพจน์ตรัสยืนยันว่าการประพฤติดูอยู่ในศีล เป็นความงดงามคือมีกลิ่นหอมที่ฟุ้งกระจายทวนลมเหนือกว่ากลิ่นหอมของดอกไม้หรือเครื่องหอมนานาพรรณที่อย่างมากสุดก็เพียงแค่น้ำหอมตามลมเท่านั้น (อง.ติก. (ไทย) 20/519/254-256).หรือในระดับที่สูงกว่านั้น เช่น ศีล 227 ข้อของพระภิกษุก็เช่นเดียวกัน มีตัวอย่างพุทธพจน์ทรงตรัสเปรียบเทียบความงามของสีผ้าที่ย้อมจากเปลือกไม้กับลักษณะของภิกษุผู้ประพฤติดูอยู่ในศีล หรือกรณีที่ทรงเปรียบเทียบภิกษุผู้มีความประพฤติเป็นกุศลธรรมว่าเหมือนคนวัยหนุ่มสาวผู้มีใบหน้างดงาม เปลี่ยงเกล้า ไม่มีสิ่วหรือฝุ่นผงติดอยู่ (อง.ติก. (ไทย) 20/539/278-280). เป็นต้น

2) ความงามทางจิต คือ การมีจิตใจที่นึกคิดไปในทางที่ดี สงบ ตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่าน (มโนสุจริต) ความงามประเภทนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยอาศัย “สมาธิ” อีกทั้งยังถือเป็นรากฐานของการปฏิบัติธรรมในขั้นที่สูงขึ้นไป จนถึงผลที่สุดคือการรู้แจ้งในสัจธรรมทั้งปวงนั่นเอง (อง.ติก. (ไทย) 20/539/278-280).ดังมีพุทธพจน์ตรัสถึงความสำคัญ ปรากฏอยู่ในสุขตสูตร (อง.ติก. (ไทย) 20/539/278-280).ด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็นพระสุขตผู้ซึ่งมีร่างกายผิวพรรณงดงามกว่าภิกษุรูปอื่น พระองค์จึงตรัสพระคาถาเพื่อชี้ให้เห็นว่านอกจากความงามของรูปลักษณ์ภายนอกอันนำมาซึ่งความน่าเลื่อมใสแล้ว ภิกษุนั้นย่อมงามด้วยจิตใจอันซื่อตรงต่อการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น เป็นต้น

3) ความงามทางความรู้ คือ การเข้าถึงหรือเห็นแจ้งตรงตามสภาวะธรรมอันถูกต้องเป็นจริง ความงามประเภทนี้จึงเป็นผลจากกระบวนการพัฒนา “ปัญญา” เพื่อการหยั่งรู้ “ความจริงภายใน” มีคุณลักษณะสำคัญคือความสงบระงับจากกิเลส ตัณหา อันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง โดยนัยนี้เมื่อเข้าถึงสภาวะเช่นนี้แล้วความงาม ความจริงและความดี จึงเป็น 3 มโนทัศน์ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อีกต่อไป ในทำนองที่เรียกได้ว่าเป็นแต่ละด้านของรูปสามเหลี่ยมเดียวกันนั่นเอง ดังตัวอย่างพุทธพจน์เช่น ในกัลยาณสูตร (อง.ตัก. (ไทย) 20/539/278-280).ทรงอธิบายว่าภิกษุผู้มีปัญญามต้องมามีลักษณะอย่างไร เป็นต้น

3. เกณฑ์การตัดสินความงามในพุทธปรัชญา

เกณฑ์การตรวจสอบพุทธศิลป์ในกระบวนการทางสุนทรียศาสตร์ที่กับสิ่งที่เป็นการบ่งชี้การกระทำ มีหลักการอยู่ 3 ประการด้วยเรียกว่าหลัก อธิปไตย (อง.ตัก. (ไทย) 20/539/278-280). คือ

1) หลักอัตตาทิปไตย คือ เกณฑ์ในการพิจารณา ถือเอาความคิดเห็นของตนเองเป็นที่ตั้งมากกว่าความคิดเห็นของผู้อื่น นั่นก็ถือเป็นการพิจารณาในการตัดสิน โดยถือเอาตนหรือเฉพาะตนเองสนใจเป็นใหญ่ ฉะนั้นการตัดสินตามหลักการนี้อาจส่งผลทั้งดีและเสีย เพราะอคติประจำตนอาจทำให้บุคคลตัดสินการกระทำต่างๆ ที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม และสอดคล้องตามหลักสากลนิยม แปรผันกลับกลายเป็นผิดไปได้ การตัดสินประเภทอัตตาทิปไตยนี้ พระพุทธองค์ไม่ยอมรับว่าเป็นเกณฑ์การตัดสินที่ถูกต้อง

2) หลักโลกาทิปไตย คือ เกณฑ์การตัดสินที่ยึดโลกเป็นใหญ่ คำว่า “โลก” ในที่นี้ หมายถึงสังคม ซึ่งตรงกันข้ามกับคำว่า “อัตตา” หรือตนเอง โลกาทิปไตย จึงเป็นการตัดสินความถูกผิดของการกระทำต่าง ๆ โดยอาศัยความนิยมของคนอื่น ๆ มาเป็นหลักและกฎเกณฑ์ การตัดสินของบุคคลอื่น ๆ นั้น บางครั้งย่อมขึ้นกับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในสังคม โลกาทิปไตยจึงแตกต่างกับอัตตาทิปไตย โดยบุคคลอื่น ๆ ผู้ตัดสินย่อมมีความโน้มเอียงที่จะปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับมาตรฐาน หรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ อันเป็นที่ยอมรับของสังคม แต่อย่างไรก็ดีโลกาทิปไตยในทางพุทธปรัชญา ยังไม่ถือเป็นกฎเกณฑ์ที่ถูกต้อง เพราะสิ่งที่ดีในสังคมหนึ่งอาจไม่ดีในอีกสังคมหนึ่ง กล่าวคือสิ่งที่ดีในสังคมหนึ่งแต่อีกสังคมหนึ่งอาจไม่ยอมรับและมีความเห็นตรงกันข้ามก็ได้ เช่น ประเพณีการล่าสัตว์เป็นกีฬาที่ทางตะวันตกถือว่าดี แต่อาจจะไม่สอดคล้องกับความนิยมของสังคมตะวันออกที่ไม่นิยมการเบียดเบียนสัตว์ดังเช่นพระพุทธศาสนา เป็นต้น แม้กระนั้นก็ตามพุทธปรัชญาเองไม่ได้ปฏิเสธโลกาทิปไตยเสียทั้งหมด ยังคงยอมรับว่าเป็นเกณฑ์การกระทำที่เหมาะสมตราบเท่าที่การตัดสินนั้นไม่แย้งกับหลักความชอบธรรม คือธรรมาทิปไตย

3) หลักธรรมาทิปไตย คือ เกณฑ์หรือมาตรฐานการตัดสินที่สำคัญที่สุดสำหรับการตัดสินความถูกผิดทั้งหลาย มาตรการนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลและความชอบธรรม พุทธปรัชญาถือว่าหลักเกณฑ์ธรรมาทิปไตยนี้เป็นหลักเกณฑ์การตัดสิน ชั่ว ดี ผิดถูก ชอบด้วยเหตุผลเพราะว่า การกระทำดีตามหลักธรรมาทิปไตยถือความถูกต้องเป็นใหญ่ ไม่ยึดข้อมูลของตนหรือความนิยมของสังคมเป็นหลัก ดังนั้นบุคคลที่เชื่อธรรมาทิปไตยเป็นหลักจึงกระทำความดีได้ เพราะตระหนักว่าเป็นการกระทำเพื่อความดีโดยเฉพาะ และการกระทำตามหลักธรรมาทิปไตยนี้เกิดจากแรงจูงใจภายในคือกุศลธรรมอันมี อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นมูลการกระทำดี ตามหลักนี้ ไม่สนใจในคำสรรเสริญหรือติเตียนใด ๆ แต่เป็นการกระทำตามความชอบธรรม

ในอังคุตตรนิกาย เกสปุตตสูตร หรือที่รู้จักกันว่า “กาลามสูตร” (อง.ตัก.(ไทย) 20/505/244).นั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสกับประชาชนชาวกาลามะ ผู้สงสัยในคำสอนของบรรดานักสอนศาสนาทั้งหลายโดย

ไม่รู้ว่าจะเชื่อถ้อยคำของใครดี ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วทำให้ได้ข้อสรุปว่า การกระทำที่ถือว่าเป็นบุญหรือชอบธรรมนั้น จะต้องประกอบด้วยลักษณะคือ

- 1) เป็นการกระทำที่เป็นกุศล
- 2) เป็นการกระทำที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น
- 3) เป็นการกระทำที่บัณฑิตยอมรับและสรรเสริญ
- 4) เป็นการกระทำที่เมื่อกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความ สุข

การกระทำทั้งหลายอันเนื่องจากวัตถุหรือการแสดงออกทางสุนทรียศาสตร์หรือ พุทธศิลป์ต้อง สอดคล้องกับหลัก 4 ประการนี้ ซึ่งพระพุทธรองค์ทรงถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง กล่าวคือพุทธศิลป์ที่ แสดงออกหรือผู้สร้างศิลปะได้บรรจงสรรสร้างและมีเป้าหมายเป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักการ ดังกล่าวข้างต้นนี้ย่อมถือว่ามีความดี เพราะเป็นหลักเกณฑ์ที่ต้องบัณฑิตสรรเสริญ ส่วนพุทธศิลป์ที่ แสดงออกหรือมีเป้าหมายที่ตรงกันข้ามกับหลักเกณฑ์ย่อมเป็นสิ่งที่ด้อยค่า ไร้ค่า หรือไม่ควรค่าแก่การ ส่งเสริมบัณฑิตดีเตียนและไม่สรรเสริญ (สุนทร ฤ รังสี, 2519 : 216)

บัณฑิต หรือผู้รู้ที่คำติเตียนหรือสรรเสริญของเขามีคุณค่าควรแก่การนำมาพิจารณานั้น คือบุคคล ผู้ที่ชื่อว่าเป็นบัณฑิต หรือผู้รู้ตามหลักการทางพุทธปรัชญา คือ ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยสัปปุริสธรรม อันได้แก่ ธรรมคือคุณสมบัติของสัตบุรุษหรือบัณฑิต 7 ประการ (ที.ปา. (ไทย) 11/33/264) คือ

1. ฉัมมัถุญตา รู้หลักและรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการกฎเกณฑ์ แบบแผนหน้าที่ ซึ่งจะเป็เหตุให้กระทำการได้สำเร็จผลตามมุ่งหมาย เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมที่ตนจะต้อง ศึกษาและปฏิบัติคืออะไร มีอะไรบ้าง

2. อตถัญญตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายและรู้ความมุ่งหมายของหลักธรรม หรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รู้ผลประสงค์ของกิจที่จะกระทำ เช่น ภิกษุรู้ธรรมที่ตนศึกษาและปฏิบัติ นั้น ๆ มีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร ตลอดจนรู้จักประโยชน์ที่เป็นจุดมุ่งหมายหรือสาระของชีวิต ใน หลักการข้อนี้ สำหรับการรู้จุดหมายหรือผลของงานพุทธศิลป์ที่มีผลกระทบต่อผู้รับรู้ศิลปะนั้นเอง

3. อตถัญญตา รู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศกำลัง ความรู้ ความถนัดความสามารถ และ คุณธรรมเป็นต้น ของตนตามความเป็นจริง เพื่อประพฤติปฏิบัติได้เหมาะสมและให้เกิดผลดี เช่น ภิกษุรู้ว่า ตนมีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณ แคไหน

4. มัตถัญญตา รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอเหมาะพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค อาหาร ในการใช้จ่ายทรัพย์ ภิกษุรู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4 เป็นต้น

5. กาลัญญตา รู้จักกาล เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร รู้จักเวลาเรียน เวลาทำงานเวลาพักผ่อน เป็นต้น

6. ปริสัจญตา รู้จักชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และรู้จักชุมชน รู้จักมารยาทระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณี และข้อควรปฏิบัติอื่นๆ ต่อชุมชนนั้น ๆ

7. บุคคลัญญตา รู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอหยาศัยความสามารถ และ คุณธรรม เป็นต้น เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง เช่นว่า ควรจะคบหรือไม่จะเกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่องจะ ตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็นต้น

ดังนั้น คำว่า “บัณฑิต” จึงหมายถึงผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา มีคุณสมบัติที่ท่านได้แสดงไว้หลาย แบบ ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด บัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องกำหนดต่างก็ปรากฏ แจ่มฉายด้วยความประพฤติของตน ผู้ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ พึงทราบว่าเป็นพาล คือด้วยกาย

ทุจจริต วจิทุจจริต มโนทุจจริต ...ผู้ประกอบด้วยธรรม 3 ประการถึงทราบว่าเป็นบัณฑิต คือ ด้วยกายสุจริต วจิสุจริต มโนสุจริต..” (อง.ตัก.(ไทย) 20/441/128). “ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะของบัณฑิต เครื่องหมายของบัณฑิต แนวความประพฤติของบัณฑิต มี 3 ประการ ดังนี้ กล่าวคือ บัณฑิตเป็นผู้มีปกติคิดความคิดดี มีปกติพูดถ้อยคำดี มีปกติทำการดี” (อง.ตัก.(ไทย) 20/442/129).

สุนทรียศาสตร์ในทัศนะของพุทธศาสนาจะมีค่าหรือไม่ขึ้น ต้องอิงอาศัยหลักคุณค่า ซึ่งก็คือหลักประโยชน์นั่นเอง และต้องประกอบไปด้วยความชอบธรรมเป็นสิ่งสูงสุดคือ ธรรมาธิปไตยซึ่งบัณฑิตได้สรรเสริญยกย่อง ไม่ติเตียน และพึงมีการพิจารณาโดยไตร่ตรองในการพิจารณาโดยใช้หลักเหตุผล คืออย่าเพิ่งปลงใจเชื่ออย่างมง่าย โดยไม่ตรวจทานให้รอบคอบก่อน เมื่อครบกระบวนการแล้วจึงปลงใจ แต่หากภายหลังตรวจสอบแล้วมีความเป็นอื่น หรือทราบภายหลังว่าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติมานั้น ไม่ดี ไม่งาม ไม่เป็นไปเพื่อกุศล เป็นอกุศล แฝงต่อความดี บัณฑิตติเตียน พึงสละการกระทำหรือความเชื่อนั้นเสีย แล้วตรวจสอบยึดถือสิ่งที่ถูกต้องตามหลักธรรมาธิปไตยแล (พระมหารังสรรค์ กิตติปัญญา (ใจหาญ), 2553, 138) สรุป

สุนทรียศาสตร์ในพระพุทธศาสนา คือ ความงามในทัศนะทางพระพุทธศาสนาที่ก่อให้เกิดรูปแบบศิลปะแฝงอยู่ในร่มเงาของพุทธศาสนา กล่าวถึง ความงามของคนและวัตถุสิ่งของ รวมไปถึงความงามของธรรมชาติ ความงามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตอปรากฏว่าด้วยการดูแลที่มีความสำคัญ สิ่งภายนอก (โลกียะ) เกี่ยวกับศิลปะ วัตถุธรรมชาติ และอีกครั้งทางสุนทรียะที่ตามมาด้วยตาเนื้อและเสียงชื่อเสียงภายใน (โลกุตระ) ที่เป็นคุณสมบัติธรรมะและดีงามที่เวียนนาเย็นลงดับทุกข์การรับรู้ความงามที่แท้จริงอย่างแท้จริง ส่วนพระพุทธศาสนา กล่าวถึงความงามใน 2 ด้าน คือ 1) ความงามทางโลก หรือความงามทางวัตถุพระพุทธศาสนา ถือว่า เป็นจิตวิสัยหรือไม่มีจริง แต่พระพุทธศาสนาก็กล่าวถึงเรื่องนี้ไปตามภาษาหรือการบัญญัติของโลกเท่านั้น และเมื่อความงามทางวัตถุไม่มีจริงหรือกล่าวสั้นๆ ว่าไม่จริง จึงเป็นสิ่งไม่มีคุณค่า หรือไม่มีประโยชน์ต่อชีวิตตามความหมายของคำว่า “ประโยชน์” ในทางพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า สิ่งที่จริงเท่านั้นจึงมีประโยชน์ และ 2) ความงามในทางธรรม ตามทัศนะในพุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวถึงความเข้าใจในธรรมะทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์ประกาศแก่สัตว์โลก โดยไม่ปิดบังอำพราง ประดุจผู้เปิดภาชนะที่คว่ำอยู่ให้หลายขึ้น ทั้งโดยเนื้อความและแก่นแท้ของคำสอนที่ทำให้ผู้ปฏิบัติบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง และเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วย ศิล สมาธิ ปัญญา ขั้นตอนการตัดสินใจลงไปให้ชัดเจนลงไปเกี่ยวกับกระบวนการสุนทรียศาสตร์ในทัศนะของพุทธศาสนา ต้องอิงอาศัยหลักคุณค่า ซึ่งก็คือหลักประโยชน์ และต้องประกอบไปด้วยความชอบธรรมเป็นสิ่งสูงสุดคือ ธรรมาธิปไตย 3 ประการด้วยเรียกว่าหลักอธิปไตย ได้แก่ 1. อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ 2. โลกาธิปไตย ถือสังคมเป็นใหญ่ และ 3. ธรรมาธิปไตย ถือความถูกต้องเป็นใหญ่

บรรณานุกรม

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2517) มังคลาทธาพิภย์. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, กীরติ บุญเจือ. (2522).ปรัชญาศิลปะ. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,
- โกสุ่ม สายใจ. (2549).สุนทรียภาพของชีวิต. กรุงเทพมหานคร: โครงการศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต,
- กำจร สุนพงษ์ศรี (2556).สุนทรียศาสตร์. หลักปรัชญาศิลปะ ทฤษฎีทัศนศิลป์ ศิลปะวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่

2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
ฟื้น ดอกบัว. (2544). ปวงปรัชญากรีก. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สยาม,
ปานทิพย์ ศุภนคร. (2540) ปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง
พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต. (2548). ธรรมนุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 36. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
พระธรรมโกศาจารย์ ประยูร ธมมจิตโต. (2552). ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปรัชญาตะวันตก.
กรุงเทพมหานคร : สยาม.
สุนทร ณ รังสี. (2519). แนวคิดทางพุทธศาสนาหรือกรรมและการเกิดใหม่. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย,
เอกมันต์ แก้วทองสอน. (2554). “สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท. สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญา
เถรวาท”. ปริญญามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
พระมหารังสรรค์ กิตติปัญญา ใจหาญ. (2553) “การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถร
วาท”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
พระมหารังสรรค์ กิตติปัญญา ใจหาญ. (2553) “การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถร
วาท”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
พระครูสิทธิธรรมาภรณ์ และคณะ. (2566) “สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วารสาร มจร พุทธ
ศาสตร์ปริทรรศน์. ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม – เมษายน, 2566.